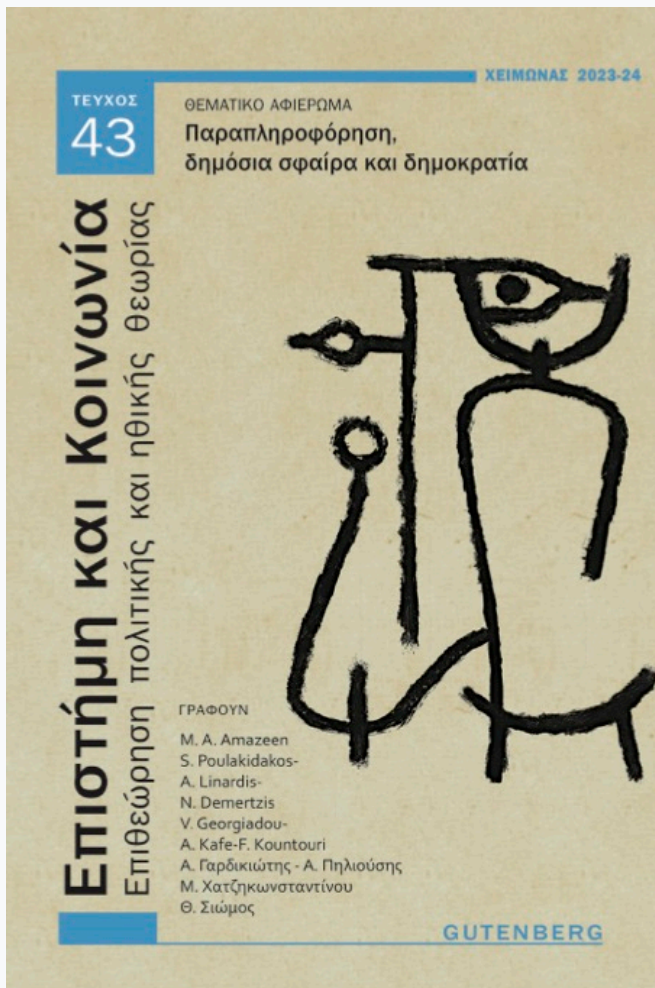

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 43 (2024)

ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ, ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΦΑΙΡΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Τεύχος 43 - Προλεγόμενα

Nicolas Demertzis, Stamatis Poulakidakos

Copyright © 2024, Nicolas Demertzis, Stamatis Poulakidakos

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Demertzis, N., & Poulakidakos, S. (2024). Τεύχος 43 - Προλεγόμενα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 43, 3–10. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/36884>

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

ΤΟ ΘΕΜΑΤΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ του ανά χείρας τεύχους, με τίτλο ‘Παραπληροφόρηση, δημόσια σφαίρα και δημοκρατία’, εστιάζει στον έλεγχο εγκυρότητας της δημόσιας πληροφόρησης [fact-checking]. Η εν λόγω μέθοδος έχει αναδειχθεί τα τελευταία χρόνια σε βασικό τρόπο αντιμετώπισης της διάχυσης ανακριβούς πληροφόρησης στην (ψηφιακή) δημόσια σφαίρα, με εκατοντάδες οργανισμούς να έχουν ιδρυθεί σε πολλές χώρες του κόσμου, δυτικού και μη.

Η διάχυση της πληροφορίας μέσω του διαδικτύου και των επί-μέρους εφαρμογών του έχει μεταβάλλει —μεταξύ άλλων— τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα λαμβάνουν την πληροφόρησή τους για (επίδικα) ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος. Η παραδοσιακή, ‘μονόδρομη’ δημοσιογραφία αποτελούσε —μέχρι τον ερχομό του διαδικτύου και των ψηφιακών τεχνολογιών— τη μοναδική, προσβάσιμη από μεγάλα ακροατήρια, πηγή πληροφόρησης. Πλέον, έχουν προκύψει πολλαπλές νέες πηγές πληροφόρησης στην ψηφιακή δημόσια σφαίρα. Το παραγόμενο από χρήστες περιεχόμενο [user generated content, UGC] υπό τη μορφή των ιστολογίων και των εφαρμογών κοινωνικής δικτύωσης, καθώς επίσης και το περιεχόμενο που διανέμεται από δρώντες που στηρίζονται θεμελιωδώς στην ευρεία διάχυση των μηνυμάτων τους (π.χ. πολιτικοί, ΜΚΟ, κερδοσκοπικές επιχειρήσεις) συμπληρώνουν το περιεχόμενο των επαγγελματικών μέσων ενημέρωσης τόσο εντός όσο και εκτός του διαδικτύου. Αυτή η εξατομικευμένη και με ποσοτικά κριτήρια ‘εκδημοκρατισμένη’ (κυριολεκτικά: γενικευμένη) διαδικτυακή επικοινωνία

ωνιακή διαδικασία, καθώς επίσης και η πολλαπλότητα των μέσων πληροφόρησης έχουν οδηγήσει σε μια αύξηση της δημόσιας έκφρασης ατομικών, υποκειμενικών ερμηνειών της πραγματικότητας επί ζητημάτων δημοσίου ενδιαφέροντος.

Εντός αυτού του πολυσχιδούς και περίπλοκου επικοινωνιακού πλαισίου —και εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων που έχουν (ενδεικτικά) να κάνουν με την αποξένωση των πολιτών από το πολιτικό σύστημα, τη δυσπιστία απέναντι στους πολιτικούς και τους ειδικούς, τη θεώρηση της πολιτικής ως παιχνίδι εξουσίας/στρατηγικής, που επωφελείται από την περιορισμένη γνώση των ατόμων γύρω από τα πολιτικά δρώμενα και τα δικαιώματά τους— έχει παρατηρηθεί μια αύξηση στην κυκλοφορία μεροληπτικής, πολωμένης ή και αναληθούς πληροφορίας επί επίκαιρων ζητημάτων. Το φαινόμενο αυτό έχει καταστεί αντικείμενο δημόσιας και ακαδημαϊκής συζήτησης εδώ και μερικά χρόνια υπό τον όρο ‘fake news’/‘ψευδείς ειδήσεις’. Μεταξύ άλλων, η αυξημένη διακίνηση ‘ψευδών ειδήσεων’ οφείλεται τόσο στη λογική της ‘προσφοράς’ εκ μέρους φυσικών ή νομικών προσώπων που έχουν συμφέρον να παράγουν και να διακινούν ελλιπή ή και παραποιημένη πληροφόρηση, όσο και στη λογική της ‘ζήτησης’ εκ μέρους των χρηστών.

Στο επίκεντρο της ενδελχούς εξέτασης των πληροφοριών που εμφανίζονται στη —διαδικτυακή κυρίως— δημόσια σφαίρα, και έχοντας ως βασικό στόχο την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης βρίσκονται οι οργανισμοί ελέγχου ακρίβειας/εγκυρότητας της δημόσιας πληροφόρησης [fact-checking organizations]. Βάσει συγκεκριμένων πρωτοκόλλων, οι οργανισμοί αυτοί αποτιμούν την ακρίβεια επαληθεύσιμων πληροφοριών, οι οποίες εμφανίζονται στη δημόσια σφαίρα είτε ως δηλώσεις είτε ως ειδήσεις/αναφορές σε γεγονότα μέσω της διερεύνησης πρωτογενών ή/και δευτερογενών πηγών.

Η συγκεκριμένη μορφή αποτίμησης δημοσιευμένων δηλώσεων και πληροφοριών επιδιώκει να καταστήσει πολιτικούς, δημοσιογράφους και λοιπούς δημόσιους δρώντες υπεύθυνους για την ακρίβεια των λόγων τους. Στο πλαίσιο του ελέγχου εγκυρότητας των πληροφοριών που εισάγονται στη δημόσια σφαίρα, οι ελεγκτές δημόσιας πληροφόρησης [fact-checkers] αναζητούν αξιόπιστες πηγές που μπορούν να επιβεβαιώσουν ή να αναιρέσουν εν όλω ή εν μέρει τους

ισχυρισμούς ή/και τις πληροφορίες που έχουν τεθεί προς δημόσια συζήτηση.

Επαγγελματίες και ακαδημαϊκοί περιγράφουν τον έλεγχο της ακρίβειας/εγκυρότητας ως μια απαιτητική διαδικασία, η οποία αποτελείται από διαφορετικά στάδια, τα οποία μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις κύριες κατηγορίες: την επιλογή των προς έλεγχο πληροφοριών, τη συλλογή τεκμηρίων και την απόφαση επί της ακρίβειας των υπό διερεύνηση πληροφοριών. Για παράδειγμα, η επιλογή των προς έλεγχο πληροφοριών σημαίνει α) τη διαλογή δημόσιων δηλώσεων ή ειδήσεων, διαχωρίζοντας τα ‘γεγονότα’—δηλαδή τις πληροφορίες που μπορούν να υποστούν έλεγχο ως προς την εγκυρότητά τους επί τη βάση απτών τεκμηρίων—από τις ‘γνώμες’—δηλαδή τις υποκειμενικές απόψεις/εκτιμήσεις που δεν μπορούν να υποβληθούν σε έλεγχο εγκυρότητας—και β) εξέταση των ‘γεγονότων’ που αξίζει να ελεγχθούν, συνήθως με βάση τη δημοσιογραφική τους αξία και την απήχηση που μπορεί να έχουν στο κοινό.

Δεδομένου ότι τα συμπεράσματα στα οποία φτάνουν οι ελεγκτές της δημόσιας πληροφορίας συχνά αμφισβητούνται, οι τελευταίοι πρέπει να αποκαλύπτουν με κάθε λεπτομέρεια τον τρόπο που δούλεψαν και τις πηγές που χρησιμοποίησαν (οι οποίες θα πρέπει να είναι επώνυμες), προκειμένου να φτάσουν στο συμπέρασμα που παρουσίασαν. Η πρακτική της πλήρους διαφάνειας είναι θεμελιώδης ως προς τον ισχυρισμό περί αμεροληψίας του ελέγχου ακρίβειας των πληροφοριών. Παράλληλα, όμως, επιτελεί και μια εκπαιδευτική λειτουργία: ακόμα και εάν κάποιος διαφωνεί με το τελικό συμπέρασμα του ελέγχου εγκυρότητας, μπορεί να μάθει ορισμένα πράγματα διαβάζοντας την τελική αναφορά και μελετώντας τη διαδικασία που ακολουθήθηκε. Αυτή η ‘εκπαιδευτική’ διάσταση του ελέγχου ακρίβειας δημόσιας πληροφόρησης είναι εξίσου σημαντική—ου μην και πιο σημαντική—από τη ‘διόρθωση’ πιθανών ανακρίβειών σε δημοσιευμένες πληροφορίες επί επίκαιρων ζητημάτων.

Σε αντίθεση με την κυρίαρχη τάση της εποχής για εντυπωσιοθηρική δημοσιογραφία, για γρήγορη κατανάλωση και πλημμυλή κατανόηση των νοημάτων που εντάσσονται στη δημόσια σφαίρα, ο έλεγχος της ακρίβειας της δημόσιας πληροφόρησης προτάσσει τη λογική της έρευνας, της κριτικής σκέψης, της αντιπαράβολής δε-

δομένων, της αναζήτησης των πλέον κατάλληλων πηγών. Προτάσσει την ανάγκη να καταναλώνουμε και να οικειοποιούμαστε πιο ‘υπεύθυνα’ το ενημερωτικό περιεχόμενο, έτσι ώστε να μπορούμε να (συν)κρίνουμε και να διαμορφώνουμε εμπεριστατωμένη άποψη αναφορικά με τα τεκταινόμενα στον δημόσιο χώρο.

Παρά τις αρκετές —δυνάμει— θετικές του όψεις, το fact-checking δεν θα πρέπει να θεωρείται πανάκεια ως προς την αντιμετώπιση των ‘ψευδών ειδήσεων’ και των πιθανών αρνητικών συνεπειών τους. Το βασικό επιχείρημα πίσω από τη δύναμει αποτελεσματικότητα του fact-checking είναι η θετικιστική αντίληψη περί ‘ορθολογικής δημόσιας σφαίρας’, περί λειτουργίας, δηλαδή, της δημόσιας σφαίρας εντός ενός πλαισίου ορθολογικής συζήτησης για τα όποια (επίδικα) ζητήματα ανακύπτουν. Στην πραγματικότητα η προσέγγιση αυτή εφαρμόζεται μόνο εν μέρει. Οι δρώντες εντός της δημόσιας σφαίρας (πολιτικοί, δημοσιογράφοι, πολίτες) δρουν και υπό την επιρροή συναισθηματικών παραγόντων, συγκροτώντας ταυτόχρονα μια ‘συναισθηματική δημόσια σφαίρα’. Αυτή η ‘συναισθηματική δημόσια σφαίρα’ έχει ως απότοκο φαινόμενα όπως είναι η γνωσιακή προκατάληψη [cognitive bias], η συμπεριφορική πόλωση [attitude polarization], η επιβεβαίωση των προκαταλήψεών μας [confirmation bias] και η ψευδαίσθηση συσχέτισης [illusory correlation], ο λογικός δηλαδή συνδυασμός ασυσχέτιστων στοιχείων. Οι έννοιες αυτές περιγράφουν τους λόγους για τους οποίους οι χρήστες αναζητούν και εμπιστεύονται συγκεκριμένες πηγές πληροφόρησης, διαδικτυακές και μη, ενώ ταυτόχρονα απορρίπτουν άλλες, ανεξαρτήτως της (αν)ακρίβειας της δημοσιευμένης πληροφορίας.

Εντός αυτού του πλαισίου αναπτύσσεται η προβληματική γύρω από τις παραποιημένες ειδήσεις και τον έλεγχο εγκυρότητας της δημόσιας πληροφόρησης στο θεματικό αφιέρωμα του ανά χείρας τεύχους. Το αφιέρωμα ξεκινά με ένα κείμενο της Michelle Amazeen με τίτλο ‘The Promise and Pitfalls of Fact-checking in 2022’. Η Michelle Amazeen είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης και μια από τις πλέον αναγνωρίσιμες ερευνήτριες στον τομέα του ελέγχου της αξιοπιστίας των ειδήσεων. Αρχής γενομένης από τις ΗΠΑ, στο άρθρο της προβαίνει σε μια επισκόπηση των εγχειρημάτων fact checking διεθνώς και κατόπιν ανα-

λύει τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες των εν λόγω εγχειρημάτων για την ενίσχυση της αξιοπιστίας της δημόσιας σφαίρας και της δημοκρατίας στο υφιστάμενο πλαίσιο της ψηφιακής εποχής και της πολιτικής πύλωσης.

Στο κείμενό τους με τίτλο ‘Perceptions and attitudes towards fact-checking in Greece: A quantitative audience research’, οι Stamatias Poulakidakos, Apostolos Linardis και Nicolas Demertzis εστιάζουν στην πρόσληψη του ελέγχου εγκυρότητας της δημόσιας πληροφόρησης από το ελληνικό κοινό. Η διαδικτυακή ποσοτική έρευνα που διεξήχθη έδειξε ότι μια σημαντική μερίδα του (ψηφιακού) κοινού ανταποκρίνεται με θετικό τρόπο στο fact-checking. Παράλληλα, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της έρευνας, το ‘πολιτικό ενδιαφέρον’ των χρηστών του διαδικτύου εμφανίζεται να ασκεί, ως ανεξάρτητη μεταβλητή, τη μεγαλύτερη επιρροή σε τρεις εξαρτημένες μεταβλητές: τη ‘γνώση ύπαρξης οργανισμών ελέγχου εγκυρότητας δημόσιας πληροφόρησης’, την ‘ικανότητα εντοπισμού “ψευδών ειδήσεων” στο διαδίκτυο’, και τη ‘διερεύνηση μιας “παράδοξης” είδησης’ εκ μέρους των χρηστών του διαδικτύου.

Οι Vasiliki Georgiadou, Anastasia Kafe και Fani Kountouri στο άρθρο τους με τίτλο ‘Disinformation matters. The media-experts’ perspective on fake news, trust in media and counter strategies’ διερευνούν τις κύριες πτυχές της παραπληροφόρησης στην Ελλάδα με τη χρήση ημι-δομημένων συνεντεύξεων με ειδικούς των ΜΜΕ και της επικοινωνίας που ενεπλάκησαν άμεσα ή έμμεσα στη δημιουργία αξιόπιστων ειδήσεων ή/και στην καταπολέμηση παραποιημένων ειδήσεων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Βάσει των δεδομένων τους, οι συγγραφείς προβαίνουν σε εννοιολογικές διακρίσεις που αφορούν το φαινόμενο της παραπληροφόρησης και συζητούν παράγοντες και δρώντες που σχετίζονται με την εξάπλωση του φαινομένου στην εποχή της πανδημίας COVID-19. Αφενός επισημαίνουν τον αντίκτυπο που έχει η παραπληροφόρηση στην αυξανόμενη δυσπιστία προς τα μέσα ενημέρωσης, αφετέρου συζητούν τις κατάλληλες στρατηγικές για την αντιμετώπιση των ψευδών και παραποιημένων ειδήσεων και της παραπληροφόρησης εν γένει.

Στο άρθρο του με τίτλο ‘Η ψυχολογία της παραπληροφόρησης: Αποδοχή και αντιμετώπιση’, ο Αντώνης Γαρδικιώτης επι-

χειρεί μια συστηματική επισκόπηση και αξιολόγηση της ψυχολογικής έρευνας γύρω από το φαινόμενο της παραπληροφόρησης, επικεντρώνοντας στο γιατί οι άνθρωποι την αποδέχονται και την υιοθετούν και στο πώς μπορεί αυτό να αντιμετωπιστεί. Έτσι, ο συγγραφέας εστιάζει στους υποκείμενους ψυχολογικούς μηχανισμούς και εξετάζει τρεις προσεγγίσεις του φαινομένου: τη γνωσιοκεντρική [cognition-centered], την προσέγγιση της παρακινούμενης νόησης [motivated reasoning] και την ιδεολογική [ideology-centered]. Επίσης αναφέρεται στην αποτελεσματικότητα επιμέρους τρόπων διαχείρισης της παραπληροφόρησης που εντάσσονται στο πλαίσιο είτε της προ-κατάρριψης [prebunking] είτε της μετα-κατάρριψης [debunking] της παραπληροφόρησης.

Ακριβώς επειδή—όπως έχουν δείξει στα κείμενά τους η Amazeen και οι Poulakidakos, Linardis και Demertzis— οι πρωτοβουλίες fact checking γίνονται συχνά αντικείμενο κριτικής από πολιτικές ομάδες αμφισβητώντας την αμεροληψία τους, έτσι και ο όρος fake news γίνεται όπλο στη ρηματική φαρέτρα του κομματικού ανταγωνισμού. Δεδομένης της αρνητικής του χροιάς, δηλαδή, χρησιμοποιείται ως κατηγορήμα του λόγου του πολιτικού αντιπάλου προκειμένου αυτός να υπονομευθεί. Τη διαδικασία αυτή αναλύει ο Μιχάλης Χατζηχωσταντίνου στο άρθρο του με τίτλο ‘Fake news, fact-checking και προπαγάνδα στον κοινοβουλευτικό λόγο’ στο πλαίσιο του οποίου, αφού προβαίνει στην αποσαφήνιση του σημασιολογικού πεδίου, πραγματοποιεί ανάλυση περιεχομένου των λόγων στην ολομέλεια της Βουλής σε δύο κοινοβουλευτικές περιόδους (ΙΖ΄: 2015-2019 και ΙΗ΄: 2019-2022). Ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι ο όρος fake news χρησιμοποιείται στη Βουλή πρωτίστως ως στοιχείο προπαγανδιστικού λόγου χωρίς να τεκμηριώνεται από απτά δεδομένα και γεγονότα.

Εκτός θεματικού αφιερώματος δημοσιεύουμε ένα ενδιαφέρον άρθρο του Θωμά Σιώμου με τίτλο ‘Οι Εθνικές Εκλογές 17ης Νοεμβρίου 1974 και η τηλεοπτικοποίηση του εκλογικού ανταγωνισμού’, το οποίο συμβάλλει στην ιστορία της πολιτικής επικοινωνίας στην Ελλάδα. Αφού περιγράφει την πολιτική σκηνή της εποχής, ο συγγραφέας μελετά την υποδοχή της τηλεοπτικής κάλυψης των πρώτων μεταπολιτευτικών εκλογών από τέσσερις μεγάλες εφημε-

ρίδες αλλά και τα απομνημονεύματα του Άγγελου Βλάχου, του τότε υπηρειακού Υπουργού Εσωτερικών και υπεύθυνου του όλου εγχειρήματος. Η ανάλυση λαμβάνει υπόψη το πνεύμα της νέας εποχής μετά την πτώση της δικτατορίας και την ανανέωση του πολιτικού προσωπικού και τονίζει ότι για πρώτη φορά μέσω του ΕΙΡΤ οι εκλογές δεν αποτέλεσαν μόνο ένα πολιτικό αλλά και ένα τηλεοπτικό γεγονός.

Επίσης, στο παρόν τεύχος φιλοξενούμε δύο βιβλιοκριτικά δοκίμια με επίκαιρη θεματολογία. Το πρώτο, που υπογράφεται από τον Evangelos Vaiannis κινείται στον χώρο της πολιτισμικής κοινωνιολογίας και σχολιάζει δύο βιβλία του Ron Eyerman για τη θεωρία του πολιτισμικού τραύματος. Με το δοκίμιο αυτό το περιοδικό μας επιστρέφει μετά από έντεκα χρόνια στο θέμα αυτό (βλ. τχ. #28, Χειμώνας 2011-2012), το οποίο καθίσταται ολοένα και πιο επίκαιρο εξαιτίας των πολλαπλών συγκρούσεων, των πολέμων της μνήμης και της επιρροής της δημόσιας ιστορίας στη συγκρότηση ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων διεθνώς. Ο Eyerman είναι ένας από τους πλέον έγκυρους εκπροσώπους της θεωρίας του πολιτισμικού τραύματος και με αυτό κείμενο γίνεται στην Ελλάδα μια πρώτη γνωριμία με το έργο του.

Το έτερο βιβλιογραφικό δοκίμιο υπογράφεται από τον Νίκο Στασινόπουλο και αφορά μια, από τη σκοπιά της λακανικής ψυχανάλυσης, ανασυγκρότηση της κεντρικής παραδοχής των σπουδών φύλου ότι το φύλο είναι μια ουσιωδώς κοινωνική κατασκευή και όχι ένα βιολογικό δεδομένο. Η ανασυγκρότηση που επιχειρεί ο συγγραφέας έγκειται στο ότι αφενός μέσω της παραδοχής της κοινωνικής κατασκευής του φύλου φαίνεται ως εάν η ίδια η κοινωνία να λειτουργεί ως ένα αμετακίνητο explanans και αφετέρου ότι η κοινωνική ταυτότητα φύλου δεν είναι μόνο μία κοινωνική αποτύπωση, αλλά συναρθρώνεται με την ενόρμηση και τον διχασμό ενός εκάστου υποκειμένου και συνεπώς δεν λαμβάνει χώρα μόνο μέσω του συνειδητού Εγώ, αλλά και μέσω του Αυτό (Id). Οπότε, μέσω της συμβολής της ψυχανάλυσης το ζήτημα δεν είναι απλώς η συνηγορία υπέρ της δυνατότητας πολλαπλών έμφυλων ταυτοτήτων (ενάντια στην ανδρική ετεροκανονικότητα), αλλά η παραδοχή της αμετάκλητης προ-εγγραφής τους στην καθολικότητα της έλλειψης. Αυτό σημαίνει ότι η διαφορά των φύλων, ως συμβολικός ευνουχι-

σμός, προηγείται δομικά της όποιας κοινωνικής συγκρότησης της σεξουαλικότητας και άρα δεν είναι όλα κατασκευάσιμα όσον αφορά την ταυτότητα φύλου.

Το 43ο τεύχος ολοκληρώνεται με μία βιβλιοκριτική του Θωμά Λαζαρίδη για το πολιτικό κόμμα στο πλαίσιο της κρίσης του κοινοβουλευτισμού.

Το θεματικό αφιέρωμα του επόμενου τεύχους θα αφορά όψεις του μετα-πανδημικού κόσμου.

Νίκος Δεμερτζής

Σταμάτης Πουλακιδάκος

Επιμελητές θεματικού αφιερώματος